

SAGVNTVM

PAPELES DEL LABORATORIO DE ARQUEOLOGÍA
DE VALENCIA

48

2016

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA

**Departament de Prehistòria,
Arqueologia i Història Antiga**

SAGVNTVM. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia

Volumen 48, 2016

DIRECCIÓN:

Pere Pau Ripollès Alegre (Universitat de València)

SECRETARÍA:

Consuelo Mata Parreño (Universitat de València)

Oreto García Puchol (Universitat de València)

AYUDANTE DE REDACCIÓN:

Lluís Molina Balaguer (Universitat de València)

CONSEJO DE REDACCIÓN:

Helena Bonet Rosado (SIP, Diputació Provincial de València)
Esther López Montalbo (CNRS-UMR 5608, Université de Toulouse
2 Le Mirail, Francia)

Francisca Chaves Tristán (Universidad de Sevilla)

Carolina Doménech Belda (Universitat d'Alacant)

Inés Domingo Sanz (ICREA, Universitat de Barcelona)

Juan Francisco Gibaja Bao (Institut Milà i Fontanals, CSIC,
Barcelona)

Jesús F. Jordá Pardo (UNED)

Bartolomé Mora Serrano (Universidad de Málaga)

Josep Maria Palet Martínez (Institut Català d'Arqueologia Clàssica)

M. Jesús de Pedro Michó (SIP, Diputació Provincial de València)

CONSEJO ASESOR:

Carmen Aranegui Gascó (Universitat de València)

Lorenzo Abad Casal (Universitat d'Alacant)

C. Michael Barton (Arizona State University, EE.UU. de América)

Maria Belén Deamos (Universidad de Sevilla)

Jean-Pierre Bost (Université Michel de Montaigne-Bordeaux 3, Francia)

Primitiva Bueno Ramírez (Universidad de Alcalá de Henares)

Marta Campo Díaz (Gabinet Numismàtic de Catalunya)

Teresa Chapa Brunet (Universidad Complutense de Madrid)

Germán Delibes de Castro (Universidad de Valladolid)

Isabel Figueiral (Centre de Bio-Archéologie et d'Ecologie UMR
5059, Montpellier, Francia)

Mauro S. Hernández Pérez (Universitat d'Alacant)

Sarah B. McClure (Pennsylvania State University, EE.UU. de
América)

Claire Manen (CNRS-UMR 5608, Université de Toulouse 2 Le
Mirail, Francia)

Bernat Martí Oliver (SIP, Diputació Provincial de València)

Gabriela Martín Ávila (Universidade Federal de Pernambuco, Brasil)

Marinella Pasquinucci (Università di Pisa, Italia)

Leonor Peña Chocarro (Instituto de Historia, CSIC, Madrid)

Alonso Rodríguez Díaz (Universidad de Extremadura)

Marina Picazo Gurina (Universitat Pompeu Fabra)

Maria Saña Seguí (Universitat Autònoma de Barcelona)

Daniela Scagliarini (Università di Bologna, Italia)

Anna Maria Sestieri (Università del Salento, Italia)

Lawrence G. Straus (University of New Mexico, EE.UU. de
América)

Juan Manuel Vicent García (Instituto de Historia, CSIC, Madrid)

Peter Van Dommelen (Brown University, Rhode Island, EE.UU.
de América)

Valentín Villaverde Bonilla (Universitat de València)

João Zilhão (ICREA, Universitat de Barcelona)

© Universitat de València

Departament de Prehistòria, Arqueologia

i Història Antiga

Facultat de Geografia i Història

I.S.S.N. imprenta: 0210-3729

I.S.S.N. *online*: 2174-517X

Título Clave: SAGVNTVM

Título abreviado: SAGVNTVM

Depósito Legal: V-771-1967

Imprime: La Imprenta

MARTINA BASILE L'archeologia sperimentale come metodo di indagine per lo studio delle Venere del Paleolitico Superiore 9 <i>Experimental Archaeology as a Method for Studying the Paleolithic Venus Figurines</i>
ANA SABATER PÉREZ, JUAN JOSÉ RUIZ LÓPEZ, JOSEP MARIA BURRIEL ALBERICH, MATÍAS CALVO GÁLVEZ La necrópolis ibérica de El Carnoso, Andilla (La Serranía, Valencia) 25 <i>The Iberian Necropolis of "El Carnoso", Andilla (La Serranía, Valencia)</i>
FRANCISCO JOSÉ GARCÍA FERNÁNDEZ, EDUARDO FERRER ALBELDA, PALOMA ÁLVAREZ MATEOS, MARÍA MONTAÑANA DURÁN BARRANTES Análisis de residuos orgánicos y posibles contenidos en ánforas púnicas y turdetanas procedentes del valle del Guadalquivir 59 <i>Organic Contents from Punic and Turdetanian Amphorae of the Guadalquivir Valley</i>
LUIS BENÍTEZ DE LUGO ENRICH, ANTONIO MANUEL POVEDA NAVARRO, DIONISIO URBINA MARTÍNEZ, CATALINA URQUIJO ÁLVAREZ DE TOLEDO Romanización de rituales funerarios oretanos: La tumba 1 del Cerro de las Cabezas (Valdepeñas, Ciudad Real) 89 <i>Romanization of Funerary Rituals in Oretania: The Tomb 1 of the Cemetery of the Cerro de las Cabezas (Valdepeñas, Ciudad Real, Spain)</i>
CÉSAR CARRERAS MONFORT, ALBERT MARTÍN MENÉNDEZ, JOAQUIM PERA ISERN, ESTHER RODRIGO REQUENA Las ánforas de Brindisi en la Hispania Citerior. Pautas de distribución y consumo 103 <i>Brindisi Amphorae in the Hispania Citerior Province. Patterns of Distribution and Consumption</i>
IMMACULADA GARRIGÓS I ÀLBERT La vil·la romana de Parc de les Nacions: Estudi numismàtic dels fons del MUSA (Museu de la ciutat d'Alacant) 123 <i>The Roman Villa of Parc de les Nacions: Numismatic Study in the MUSA (Museum of the City of Alicante) Collection</i>

HORACIO GONZÁLEZ CESTEROS, AURORA HIGUERAS-MILENA CASTELLANO, ANTONIO SÁEZ ROMERO Importaciones efesias en Cádiz: Nuevos hallazgos de la Punta del Nao (La Caleta)	147
<i>Ephesian Imports in Cadiz: New Finds from Punta del Nao (La Caleta)</i>	
MACARENA BUSTAMANTE-ÁLVAREZ, CRISTINA MENA MÉNDEZ, ANA MARÍA BEJARANO OSORIO Terracotas en Terra Sigillata Hispánica. Reflexión a partir de un nuevo ejemplar en Augusta Emerita (Mérida, Badajoz)	159
<i>The Hispanic Terra Sigillata Terracottas. Remarks from a New Figure Found in Augusta Emerita (Mérida, Badajoz, Spain)</i>	
MARÍA PILAR GONZÁLEZ-CONDE PUENTE La actuación de las asambleas provinciales en Hispania bajo el gobierno de Adriano.....	173
<i>The Proceedings of the Provincial Assemblies in Hispania during the Hadrian Period</i>	
 NOTICIARIO	
ORETO GARCÍA PUCHOL, AGUSTÍN DIEZ CASTILLO, SARAH B. MCCLURE, JOAQUIM JUAN CABANILLES, SALVADOR PARDO GORDÓ, ALFREDO CORTELL NICOLAU, PILAR ESCRIBÁ RUIZ Cueva de la Cocina (Dos Aguas, Valencia) 2016: Intervención, metodología, resultados	191
SALVADOR PARDO GORDÓ, ORETO GARCÍA PUCHOL, AGUSTÍN DIEZ CASTILLO, ALFREDO CORTELL NICOLAU, LLUÍS MOLINA BALAGUER Prospección arqueológica en la Canal de Dos Aguas (València). El territorio inmediato a Cueva de la Cocina	197
PERE PAU RIPOLLÈS ALEGRE Una nueva emisión de la ceca de ERKAUIKA	201
CLIVE STANNARD, ALEJANDRO G. SINNER Central Italian Coins with “Dionysus / Panther” Types from Hispania Ulterior	205
FERRAN ARASA I GIL, MARÍA ISABEL ESCRIVÀ CHOVER, RAFAEL MARTÍNEZ PORRAL, MANUEL MOLINA GAREL Recuperació d’un fragment de la inscripció <i>CIL</i> II ² /14, 644 de Benifairó de les Valls (el Camp de Morvedre, València).....	207
DAVID MARTÍNEZ CHICO Una nueva moneda de Turiaso del tipo <i>RPC</i> 421A	213
MARÍA ASUNCIÓN MARTÍNEZ PÉREZ Una <i>diota</i> de vidrio de la necrópolis de Orriols (Valencia)	215
Normas para la presentación de originales	221
SAGVNTVM - EXTRA. Títulos publicados en la serie	225

RECUPERACIÓ D'UN FRAGMENT DE LA INSCRIPCIÓ *CIL* II²/14, 644 DE BENIFAIRO DE LES VALLS (EL CAMP DE MORVEDRE, VALÈNCIA)

FERRAN ARASA I GIL¹, MARÍA ISABEL ESCRIVÀ CHOVER², RAFAEL MARTÍNEZ PORRAL³,
MANUEL MOLINA GAREL³

(1) Grup d'Investigació GRAM. Dpt. de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga. Universitat de València. Ferran.Arasa@uv.es

(2) Professora i Arqueòloga. m.isabel.escriva@uv.es

(3) Arcoibérica Cultural. arcoiberica@yahoo.es

En aquesta nota donem a conèixer la troballa d'una inscripció romana en les obres de condicionament de l'aparcament existent al costat de l'antic palau senyorial de Joan Vives de Canyamàs a Benifairó de les Valls (el Camp de Morvedre, València)¹. Aquest era membre d'un destacat llinatge valencià, senyor de la Baronia de Benifairó i de Santa Coloma, cavaller de l'orde de Calatrava i desenvolupà una important carrera diplomàtica amb la dinastia dels Àustries, amb els quals fou nomenat per Felip III ambaixador davant la república de Gènova (1602-1622) i virrei de Sardenya per Felip IV (1622-1625).

El palau fou construït de nova planta en 1605-1615 a l'actual carrer Sánchez Coello, a la vora de l'antic camí que unia aquesta població amb Quartell i Benavites i enfront de l'església parroquial. L'arquitecte genovès Andrea Lugano fou l'encarregat de projectar el nou edifici senyorial, dissenyat amb un estil renaixentista tardà, per a la decoració del qual es portaren des de Gènova dues fonts i la portada llaurada en marbre de Carrara, a més d'altres nombrosos elements ornamentals (López Torrijos 1979; Montolío, Fumanal 2015). El palau constava d'un imponent edifici principal de planta rectangular i torre en un extrem, amb un claustre adossat en la seua

part posterior que comptava amb un aljub, un jardí, casa del guarda, etc. El complex estava dotat d'edificis annexos destinats a les tasques agrícoles com magatzems, quadres, etc. En el s. XIX el conjunt experimentà importants transformacions que l'arruïnaren en part, amb la reforma pràcticament total del seu interior on se substituïren les voltes per nous forjats plans, la torre fou escapçada i la terrassa transitable fou transformada en coberta a dues aigües. Possiblement aleshores el claustre i les dependències annexes foren desmuntades i substituïdes per noves edificacions privades que provocaren el trencament de la tanca exterior d'aquell. El derrocament d'aquests edificis en dècades passades explica l'estat actual del solar, que ha permès el seu condicionament com aparcament veïnal. El seguiment arqueològic de les obres ha fet possible localitzar part d'aquelles antigues construccions, així com trobar l'epígraf que ací presentem que estava encastat als fonaments de l'antic pati del palau (fig. 1).

Es tracta de la part superior d'una ara o pedestal de calcària fosca, coneguda com 'pedra de Sagunt' (fig. 2). Està trencada per davall de la cinquena ratlla de manera molt irregular, amb afecció de la primera lletra; una fractura obliqua en el costat dret afecta les dues darreres

Fig. 1: El monument en el lloc de la troballa.

Fig. 2: Vista frontal de la inscripció.

lletres i fins i tot les corresponents de la quarta. Per davall es veu l'extrem superior d'algunes lletres de la sisena línia. Presenta trencalls en els angles davanters que afecten el final de les tres primeres ratlles, tot i que la segona es troba sencera, i més importants en els laterals que afecten la cornisa. El camp epigràfic està ben allisat i presenta alguna ratlla incisa, però en general es troba ben conservat. Les altres cares conserven restes de morter adherit, per haver estat emprat com a material de construcció. Les cares laterals i tota la part superior motllurada estan allisades de manera un poc més grollera, i la posterior simplement desbastada. El monument devia ser d'una sola peça, ja que el dau i la cornisa formen part del mateix bloc.

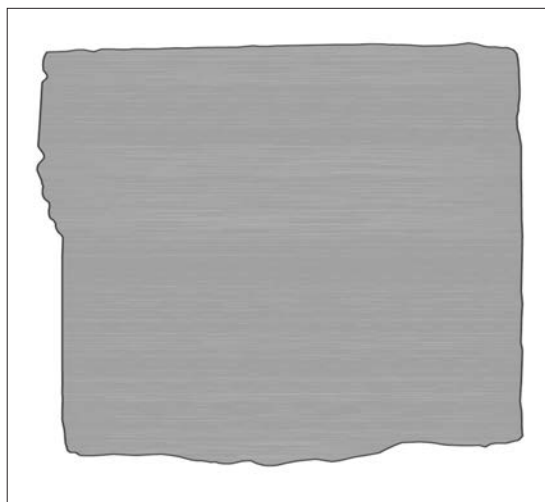

Fig. 3: Secció del monument amb el perfil de la motllura.

La cornisa s'estén per la cara frontal i les dues laterals; per això, i per l'acabament de la cara posterior, el monument es va llaurar per estar adossat a algun mur. La cornisa, que té una altura de 20,5 cm i un vol de 2,5 cm, presenta una talla desigual. La cara frontal consta, de dalt a baix, d'un bossell, una faixa, una *cyma* recta i dos filets esglaonats, encara que la talla de la *cyma* és molt tosca (fig. 3). En les cares laterals, pitjor conservades, la talla se simplifica i la *cyma* queda reduïda a dos filets esglaonats. Aquest tipus de cornises són freqüents en ares i pedestals en l'epigrafia valenciana (Cebrián 2000). La cara superior presenta, per damunt del bossell, una superfície molt irregular, i sembla haver estat rebaixada amb posterioritat. Desconeixem, doncs, el tipus de coronament del monument, que podria ser horitzontal i correspondre a un pedestal o el propi d'una ara, potser amb *pulvini* laterals. De la mateixa manera que el coronament, també el sòcol del monument devia estar motllurat, tot i que no sabem amb seguretat si el seu perfil era similar al de la cornisa, tal com s'ha representat en la restitució infogràfica que presentem.

El camp epigràfic és llis i no presenta requadre motllurat. La paginació està alineada a l'esquerra i és prou acurada (fig. 4). La lletra és petita i molt regular. Els punts són triangulars, amb una punta cap avall i tenen el vèrtex inferior més allargat en alguns casos. Com a trets paleogràfics remarcables podem destacar que totes les lletres tenen reforços, la O és ovalada, la R té l'ull tancat i l'apèndix inferior corbat, la M té els braços lleugerament

oberts i la G té el traç interior vertical. Respecte de la versió transmesa, l'única diferència notable en la part recuperada del text és que es conserva la A final de la r. 1, que confirma el gènere femení del primer nom, com ja suposà J. Corell, per la qual cosa no hi ha cap trencall a l'angle superior esquerre i no falta el prenom d'un suposat nom masculí com creia G. Alföldy. El fet que el text siga conegut íntegrament per tradició manuscrita ens permet restituir-lo completament i presentar una restitució virtual del monument (fig. 5). Només cal assenyalar que aquests testimonis més antics situen l'única paraula de la darrera ratlla al centre.

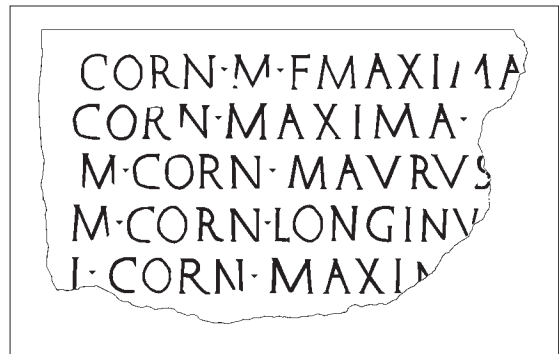

Fig. 4: Calc del text.

Dimensions màximes: (49) x 49 x 40 cm.
 Dau: (28,5) x 45 x 38 cm.
 Altura conservada de la cornisa: 20,5 cm.
 Marges: superior: 2; esquerre: 2,5; dret: 2 cm.
 Alçària de les lletres: 3 cm.
 Interlineació: 1-2: 1,5; 2-3: 1,5; 3-4: 1,5; 4-5: 1,2 cm.

- Corn(elia) M(arci) f(ilia) Maxima*
- Corn(elia) Maxima*
- M(arcus) Corn(elius) Maurus*
- M(arcus) Corn(elius) Longinu[s]*
- 5 *L(ucius) Corn(elius) Maxim[us]*
- [L(ucius) Corn(elius) Modestus*
- L(ucius) Corn(elius) Dento*
- L(ucius) Corn(elius) Rufus*
- L(ucius) Corn(elius) Maternus*
- 10 *L(ucius) Corn(elius) Silo*
- Cornel(ia) L(uci) f(ilia) Lucia*
- Genti ?].*

La inscripció es coneix des de 1492, quan apareix esmentada per primera vegada en el manuscrit de P. M. Carbonell conservat a l'Arxiu Capitular de Girona. Des d'aleshores i durant els ss. XVI-XVII fou citada en diverses ocasions en nombrosos manuscrits que han estat revisats per diferents autors (*CIL* II²/14, 644; *IRPV* IB 420; Gimeno 1997: 187, núm. 658). La seua primera aparició en una obra impresa fou en 1563, en la segona edició castellana de la *Crònica* de P. A. Beuter (1563, I: 33), qui explica: "Specialmente hay una piedra de los Cornelios en una fabrica que queda de un templo que solia ser agora sirve de yglesia de los frayles de la Trinidad, que estan escritos diez Cornelios alli nombrados con sus diferencias de sobrenombres". A esta primera menció seguiran les dels historiadors G. Escolano (1611: 469) i F. Diago (1613: 82).

Fig. 5: Restitució infogràfica del monument amb la dedicatòria completa.

Fins ací les referències que podien basar-se en el reconeixement directe de l'epígraf, ja que com hem vist l'any 1607 va començar a construir-se el Palau de Benifairó, on va ser emprat com a material constructiu per als fonaments del pati. Amb posterioritat fou citada en diferents recopilacions com les de E. Hübner (*CIL* II 3896), F. Beltrán (*ELST* 295), la segona edició del *CIL* II (*CIL* II²/14, 644) i el corpus de J. Corell (*IRPV* IB 420), on es reuneix l'anterior bibliografia.

La primera qüestió a debat sobre aquesta inscripció és la seua procedència. El manuscrit de Carbonell i en general els més antics l'atribueixen a Benifairó, però uns altres tres testimonis l'atribueixen a Sagunt: el ms. *Filonardianus*, Bembo i Beuter. Possiblement les dues primeres referències no responen a un reconeixement directe del monument, i la procedència atribuïda es pot explicar per tractar-se de la població pròxima més important, coneguda de tots. Però diferent és el cas del cronista valencià, que sí podria haver-la vista i explica que es trobava en la “yglesia de los frayles de la Trinidad”, a qui possiblement segueix Escolano: “Estava en el monasterio de la santíssima Trinidad, y después fue trasladado a una aldea cercana que se llama Benyfairó”. A partir dels primers testimonis, creiem que sembla inqüestionable la seua procedència de Benifairó. Corell apuntava que, com alguns senyors del Camp de Morvedre tenien casa també a Sagunt, com era el cas de Joan Vives de Canyamàs, que ho era de Faura i Benifairó, la inscripció podrien haver-la traslladat d'aquesta població al convent de Trinitaris de Sagunt i després haver-la tornat al seu lloc d'origen. No podem conèixer les causes d'aquest curt períple, que sembla cert a la llum dels testimonis existents, però sí que sabem que fou anterior a 1607, quan començà a edificar-se el palau.

El segon aspecte d'interès és la interpretació que, com assenyalava Corell, no resulta fàcil. El text consta d'11 noms pertanyents a la mateixa *gens Cornelia* que no presenten cap particularitat, amb l'excepció que només el primer i l'últim —els dos femenins— incorporen la filiació. La clau de la interpretació rau en el mot de la darrera línia, de lectura controvertida, potser perquè com suposa Alföldy la pedra hi estava fracturada, però que els testimonis més antics presenten com *genti*. A banda d'aquesta, les altres dues propostes són les següents: possiblement per una errada tipogràfica, Hübner dona *geniti*, lectura que segueix Beltrán; i Alföldy restitueix *gentil[es]*. Amb les darreres, estranyes en l'epigrafia, aquests dos autors interpretaven que el primer personatge era el destinatari de l'homenatge, raó per la qual donen el seu nom en datiu, i la resta els que dedicaven el monument. Al seu torn, Corell llig *genti* i interpreta que els que dedicaven són els 11 personatges que figuren en el text i que és justament la *gens Cornelia*, a la qual pertanyen tots els individus que hi apareixen, la destinatària de la dedicatòria. La *gens* és el conjunt de persones que es relacionen per via masculina amb un avantpassat comú també masculí i de condició lliure. Aquesta és la interpretació que considerem més probable, tot i que com aquest terme

no sol aparèixer a soles sembla raonable que l'expressió completa fóra *genti [suae Corneliae]*, el que troba suport en alguns paral·lels en què aquest terme s'utilitza amb la mateixa accepció. D'aquesta manera, el monument no tindria una funció estrictament funerària, en el sentit que no senyalitzaria la tomba d'un(s) difunt(s), sinó que més aviat seria de caràcter honorífic-funerari perquè estaria dedicat a un ens abstracte com és la *gens*. L'ús d'aquest terme amb aquesta accepció no és molt freqüent, i a l'EDCS el trobem almenys en 7 ocasions. A Hispània figura en una sola dedicatòria de Coimbra (Portugal) amb l'expressió *in honorem gentis* (CIL II 396). Trobem alguns casos més en altres províncies de l'Imperi: *gentis suae* (CIL III 2963, Dalmàcia); *totique domui eorum gentique* (CIL VIII 1177, Àfrica Proconsular); *suae Claudiae gentis* (CIL VIII 4681, Àfrica Proconsular); *gentis suae* (CIL XI 1362, Luna, Itàlia), etc.

Pel que fa a l'onomàstica, els *Cornelii* són freqüents per tot arreu. A Hispània és el tercer gentilici més freqüent (Abascal 1994: 116-125). A *Saguntum* i el seu territori, segons l'IRPV I, estan documentats en 37 ocasions; en aquesta ciutat és la tercera *gens* més nombrosa després de la *Baebia* i la *Fabia*; amb la primera va emparentar mitjançant enllaços matrimonials. Entre els membres d'aquesta *gens* saguntina n'hi ha alguns destacats com un cavaller (CIL II²/14, 335; IRPV IA 50), a més d'un magistrat municipal d'origen valentí (CIL II²/14, 358; IRPV IA 62). Els *cognomina* són majoritàriament comuns i propis de persones lliures. Només en trobem dues excepcions: el primer és *Dento*, prou estrany en general (Kajanto 1982: 238; Solin, Salomies 1994: 323); en l'EDCS se'n recullen 24 casos repartits per diferents províncies. A Hispània està documentat en altres tres ocasions a Astorga (Lleó), Peñalcázar (Sòria) i Rairiz de Veiga (Ourense) (Abascal 1994: 343). I el segon és el prenom *Lucia* emprat com a cognom, un ús que també és freqüent (Kajanto 1982: 172; Solin, Salomies 1994: 354; Abascal 1994: 404), però que en el cas concret d'Hispània només trobem en una altra ocasió a Lora de Estepa (Sevilla).

Quant a la cronologia, el camp epigràfic llig, el perfil senzill de la motllura de la cornisa i el tipus de dedicatòria, amb els noms en nominatiu, aconsellen una datació en el s. I dE.

Aquesta no és l'única inscripció romana trobada a Benifairó, on se'n coneix una altra sepulcral dedicada a un matrimoni format per dos lliberts (CIL II²/14, 645; IRPV IB 421), dels quals la dona porta justament el mateix gentilici *Cornelia*, fet que podria assenyalat la seua

relació amb el grup familiar representat en el monument que ací estudiem. Del veí poble de Faura se'n coneixen altres tres inscripcions (CIL II²/14, 641, 642, 643; IRPV IB 417, 418, 419), dues funeràries i la tercera molt incompleta, que no aporten més dades d'interès.

NOTA

1. Volem agrair la lectura prèvia del text al professor J. M. Abascal (Universitat d'Alacant). R. Martínez Porral i M. Molina Garel són els autors de les figures.

BIBLIOGRAFIA

- ABASCAL, J. M. (1994): *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia.
- BEUTER, P. A. (1563): *Primera parte de la Coronica general de toda España, y especialmente del reyno de Valencia*, Valencia.
- CEBRIÁN, R. (2000): *Titulum fecit. La producción epigráfica romana en tierras valencianas*, Madrid.
- CIL II = HÜBNER, E. (1869): *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae*, II, Berlin.
- CIL II²/14 = ALFÖLDY, G.; MAYER, M.; STYLOW, A. U. eds. (1995): *Corpus inscriptionum latinarum II: Inscriptiones Hispaniae Latinae. Editio altera. Pars XIV: Conventus Tarraconensis. Fasciculus primus: pars meridionalis Conventus Tarraconensis (CIL II²/14)*, fasc. 1, Berlín.
- DIAGO, F. (1613): *Anales del Reyno de Valencia*, Valencia.
- EDH = *Epigraphische Datenbank Heidelberg*: <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index.html>.en (24/03/2016).
- EDCS = *Epigraphik-Datenbank Clausss/Slaby*: <http://www.manfredclaus.de/> (24/03/2016).
- ELST = BELTRÁN, F. (1980): *Epigrafía latina de Saguntum y su territorium (Cronología. Territorium. Notas prosopográficas. Cuestiones municipales)*, Serie Trabajos Varios. S.I.P. 67, Valencia.
- ESCOLANO, G. (1611): *Décadas de la Insigne y Coronada ciudad y Reino de Valencia*, II, Valencia.
- GIMENO, H. (1997): *Historia de la investigación epigráfica en España en los siglos XVI y XVII a la luz del recuperado manuscrito del Conde de Guimerá*, Zaragoza.
- Hispania Epigraphica*: <http://eda-bea.es/> (24/03/2016).
- IRPVI = CORELL, J. (2002): *Inscripciones romanas del País Valencià. I. (Saguntum i el seu territori)*, València.
- KAJANTO, I. (1982): *The latin cognomina*, Helsinki-Helsingfors.
- LÓPEZ TORRIJOS, R. (1979): Un palacio genovés en Valencia: el del embajador Vivas en Benifairó de les Valls, *Archivo de Arte Valenciano* 50, 59-69.

- MONTOLÍO, D.; FUMANAL, M. A. (2015): El palacio Vivas de Cañamás de Benifairó de les Valls, *Pallantiae Documenta* 5, 155-177 <http://pallantiaedocumenta.blogspot.com.es/> (04/04/2016).
- SOLIN, H.; SALOMIES, O. (1994): *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim.
- VALCÁRCEL, A. (1852): *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia*, MRAH.